

УДК: 94:323.2:63(477.86)«1920/1939»

DOI: 10.26661/swfh-2019-52-023

Політичні чинники у формуванні та діяльності сільськогосподарських товариств у Східній Галичині (20-ті – початок 30-х рр. XX ст.)

О. Каденюк*Подільський державний аграрно-технічний університет
akadenyuk@gmail.com***І. Завадська***Подільський державний аграрно-технічний університет***Ключові слова:** сільськогосподарські товариства, аграрна політика, кооперація, українські селяни.

У статті аналізується політика польського уряду щодо напрямів перебудови аграрних відносин і вирішення земельного питання у Східній Галичині після утворення Речі Посполитої II. Основною метою польської адміністрації була колонізація приєднаних земель. Досліджено форми протистояння українського населення економічній експансії польських землевласників, що сприяло у відбудові тих просвітньо-культурних та економічно-кооперативних інституцій, які вже мали досвід в захисті інтересів українців в період австро-угорського панування. Найбільшого розвитку серед господарсько-економічних форм громадської організації села набула сільськогосподарська кооперація. Ініціювали цей процес Т. Войнаровський та Ю. Павликовський. Зазначається, що з відродженням кооперативного руху виникла необхідність узгодження напрямів діяльності, щоб уникнути між ними конкуренції і не допустити виконання однакових функцій.

Political Factors in the Formation and Activity of Agricultural Societies in East Galicia (20s - early 30s XX century)

A. Kadenyuk*Podilsky State Agrarian Technical University***I. Zavadskaya***Podilsky State Agrarian Technical University***Key words:** agricultural societies, agrarian policy, cooperation, Ukrainian peasants.

The article analyzes the policy of the Polish government regarding the directions of restructuring agrarian relations and the solution of the land issue in Eastern Galicia after the formation of the Commonwealth of Poland II. The main objective of the Polish administration was the colonization of the annexed lands.

The methods of confrontation of the Ukrainian population with the economic expansion of Polish landowners were investigated, it contributed to the restoration of those educational, cultural and economically cooperative institutions that already had experience in protecting the interests of the Ukrainian during the Austro-Hungarian period. The largest development among the economic and economic forms of public organization of the village was received by agricultural cooperatives, the association of which was occupied not only by the number of membership, but also by the wealth of organizational forms. On October 29, 1920, the Polish Sejm adopted a new cooperative law, which did not prohibit the creation of national economic and professional societies. This was used by the Ukrainians and started an active revival of agricultural societies, in particular the «Rural owner». This process was initiated by T. Voynarovsky and Y. Pavlikovskaya. With the revival of the cooperative In order to avoid competition between them and to prevent the fulfillment of the same functions, there was a need for coordination of activities. To this end, at a general meeting of the leading Ukrainian societies - the Enlightenment, the Rural Owner and the cooperative, in December 1920, it was decided to create a single governing body for all these institutes. Thus,

in January 1921, the Regional Committee for the Organization of Cooperatives began its activity. The Polish administration, which took the entire political and economic life of Galicia into its own hands, was reluctant to cooperate with Ukrainian public organizations. However, under pressure from protests, the Ukrainian Polish government was forced to make concessions. But not wishing to concede to political principles, he agreed to make some relief in the economic sphere. Under these conditions, in October 1922 the regional union of economic unions - the trade union of the «Rural owner» was reorganized into the regional union of economic unions «Rural owner». In fact, it was the central cooperative, leading the county and district unions, the cooperative and the purpose of which was: to raise the well-being of the Ukrainian population, to improve the agricultural production of patronage and to preserve the economic interests of the peasantry.

Після більш як 20 років реформування економіки України наше суспільство поставлене перед незаперечним фактом нагальної необхідності нової хвилі якісно досконаліших за свою сутність змін. При цьому слід скористатися як світовим досвідом, так і українським надбанням. Адже, не маючи власної держави, українці Галичини зуміли створити в міжвоєнний період засади для господарського та культурного прогресу краю, для поліпшення добробуту багатьох селянських сімей. Чільне місце в цьому процесі належало фахово-господарським та культурно-просвітницьким громадським організаціям. Окремі аспекти цієї проблеми частково висвітлені у працях сучасників описуваних подій В. Броніковського [1], Ю. Павликовського [2], М. Творидла [3], історика української діаспори Є. Храпливого [4], сучасних українських вчених Л.Рева-Родіонової [5], І. Танчина та інших. У нашій статті ми проаналізуємо політику польського уряду щодо напрямів перебудови аграрних відносин і вирішення земельного питання у Східній Галичині після утворення Речі Посполитої II, зацентруємо увагу на таку господарсько-економічну форму громадської організації села як сільськогосподарська кооперація.

Сільське господарство Східної Галичини міжвоєнного періоду характеризується перебудовою аграрних відносин. Становище селян у західноукраїнському селі залишалось і надалі складним, через аграрне перенаселення, яке до того ж збільшилося за рахунок напливу польських колоністів з центральних районів Польщі і зменшення міграції корінних жителів краю [7].

Ускладненню ситуації сприяло прийняття сеймом закону від 2 липня 1919 р. і постанови Ради Міністрів від 1 вересня 1919 р., відповідно до яких питання землеволодіння та землекористування вирішувалося безпосередньо не місцевими органами влади, а на сеймі у Варшаві. Крім того, селянам заборонялося купувати землю у великих

земельних власників. Землю можна було придбати лише з дозволу Земельного уряду. Він видавав лише польським колоністам і український селянин не міг скористатися цим правом [8].

Закон «Про організацію державних колонізаційних урядів» від 6 липня 1920 р. остаточно заборонив українським селянам купувати землю [9]. Цей акт мав далекосяжні плани колонізувати всі українські землі Східної Галичини. Міністр освіти Польщі С. Грабський зазначав, що за 25 років передбачалася цілковито ліквідувати в межах Польщі не лише українську проблему, але й навіть українську націю [10].

За цих умов виникла необхідність поновлення роботи просвітньо-культурних та економічно-кооперативних інституцій, які вже мали досвід захисту інтересів українців в період австро-угорського панування, однак в результаті воєнних дій і тогочасної політики Польщі були розпущені [11].

Польська адміністрація, що контролювала все політичне й економічне життя Галичини, не охоче йшла на співпрацю з українськими громадськими організаціями. Однак під тиском протестів українців польський уряд змушений був піти на поступки. Так, 29 жовтня 1920 р. сейм ухвалив новий кооперативний закон, який дозволяв утворювати національні господарсько-фахові товариства. Цим скористалися українці й приступили до активного відродження сільськогосподарських товариств, зокрема «Сільського господаря». Ініціювали цей процес Т. Войнаровський та Ю. Павликовський. Відновлення товариств відбувалося в складних умовах, викликаних післявоєнною розрухою, нестачею кваліфікованих кадрів. Якщо, наприклад, у 1918 р. у центральній конторі «Сільського господаря» працювало понад 30 фахівців, то у 1922 р. їх було лише четверо [12].

У цей час в Галичині почав відроджуватися кооперативний рух. Тому виникла необхідність узгодження напрямів його діяльності, щоб уникнути

конкуренції кооперативних осередків і не допустити виконання однакових функцій. Для цього на початку грудня 1920 р. на загальних зборах провідних українських товариств – «Просвіти», «Сільського господаря» і кооперації, ухвалили створити єдиний керівний орган для усіх цих інституцій. 3 січня 1921 р. розпочав свою діяльність Крайовий комітет організації кооперативів (ККОК). За статутом, затвердженим 22 лютого 1921 р., головною метою комітету було підвищення культурного рівня українського населення, для чого ухвалено «централізувати кооперативне життя в сильній крайовій організації, проводити заходи, які входять до поля діяльності «Сільського господаря» [13]. Це було виправдано, оскільки кооперативи не мали фінансової підтримки з боку держави, що утруднювало їх діяльність. Тому Головна рада «Сільського господаря» й керівництво українських кооперативів погодилися на співпрацю, вважаючи за доцільне відбудовувати економічне життя галицьких українців водночас із двох центрів – «Сільського господаря», як головної корпорації українських селян, та крайової ревізійного союзу, як найвищого об'єднання західноукраїнської кооперації. При цьому з метою економічної самостійності товариства передбачалося перетворити його на корпоративну установу, аби потім об'єднатися із крайовими сільськогосподарськими кооперативами в єдину організацію [14].

Відтак на Першому крайовому кооперативному з'їзді, що відбувся у листопаді 1921 р., було прийнято резолюцію, згідно з якою, у селах Західної України на базі організаційної мережі «Сільського господаря» мали бути створені універсальні господарсько-споживчі кооперативи. Вони визнавали керівними центрами крайові галузеві кооперативні спілки. Водночас, їх зобов'язали знаходитися у підпорядкуванні «Просвіти», Ревізійного кооперативного союзу й «Сільського господаря». Окрім того, кооперативи, утворені з гуртків «Сільського господаря», мали йменуватися не кооперативними гуртками, а гуртками «Сільського господаря». Коли ж у силу різних обставин кооперативи проводили свою роботу самостійно, «Сільський господар» делегував до їх складу своїх представників. Тобто, як слушно зазначає Л. Рева-Родіонова, «гуртки «Сільського господаря» в повоєнній реорганізації відроджувалися як відділи універсальних господарсько-споживчих кооперативів, які повинні були виконувати статутні завдання товариства та надавати агрономічну допомогу селянам, а в майбутньому стати основою єдиної сільськогосподарської організації села» [15].

Певним чином така ситуація із «Сільським го-

сподарем» склалася й тому, що важливою умовою для діяльності товариства була необхідна наявність землі у її членів. Польська ж адміністрація цьому не сприяла, зокрема, широко розрекламована та масштабна за охопленням парцеляція (поділ ділчівських земель), не вирішила проблеми малоземелля. У більшості випадків українське населення було усунуто від участі у цій кампанії. Навіть українське парцеляційне товариство «Земля» не отримало згоди на ведення парцеляції і змушене було само-ліквідуватися. До січня 1923 р. у Галичині розпарцелювали майже 200 тис. га землі, а загалом з 1919 до 1938 р. – понад 800 тис. га, проте лише незначна частина її була передана українським селянам [16].

Загалом же метою парцеляції, за задумом уряду, було наділити землею майже мільйон малоземельних господарств, однак польське земельне законодавство щодо цього було недосконалим, а земельні наглядові інституції не зацікавлені, аби земля була передана малоземельним, тим паче, що серед малоземельних були переважно українські селяни.

Урядовий перепис 1923 року у Галичині зафіксував, що господарства, які мали землі до 5 гектарів, становили 88,6 % ; від 5 до 20 гектарів – 10,5 %; понад 20 гектарів – лише 0,9 %. Загалом же більшість господарств і надалі мали у своєму розпорядженні не більше двох гектарів землі [17]. Отже, у перші повоєнні роки Галичина була єдиним з усіх українських земель краєм, де не було «куркульського» елементу, а середняки становили не більше десятої частини всіх хліборобів.

За цих умов у жовтні 1922 р. крайовий союз господарських спілок – торговельний синдикат «Сільського господаря» – реорганізувався у крайовий союз господарських спілок «Сільський господар». Фактично це був центральний кооператив, який керував повітовими і окружними союзами кооперативів і метою якого було «піднесення добробуту українського рільничого населення та його культурного рівня шляхом удосконалення сільськогосподарської культури членів Союзу, об'єднання рільників у сільськогосподарські кооперативи й їх Союзи та заступництво і збереження їх господарських інтересів» [18].

Таким чином, найбільшого розвитку серед господарсько-економічних форм громадської організації села набула сільськогосподарська кооперація, об'єднання якої мали першість не лише за кількістю членів, але й багатством організаційних форм.

Однак, це не дуже ефективно позначилося на українському селі. Про стан тогочасного україн-

ського села яскраво свідчить редакційна стаття «Руїна і «Сільський господар», опублікована на сторінках часопису «Сільський світ»: «З усіх боків несеться стогін нашого села. Неврожай минулого року особливо гостро дає тепер себе відчути: забракло хліба, доїдають останню бараболю і голод своєю кістлявою рукою стукає в хату українського хлібороба. Майбутнє теж маловтішне, бо допомога уряду така незначна, а до того й розподіл її зроблено так невдало, що українському селянинові припало дуже мало чи, певніше, більшість наших селян допомоги цілковито не одержала. І поля лишаться незасіяними. А що то значить – добре знає наш селянин... А до цього треба додати ще велику грошову скруту, загальну дорожнечу й непомірні податки... Хто ж мусить подбати про нас, хто візьме провід у цій важній роботі, від якої, може, залежить й існування наше. За цю роботу мусить взятися громадська установа – «Сільський господар» [19].

Потреба у відродженні товариств, у т.ч. і «Сільського господаря», диктувалася не лише важким економічним становищем селян, але й зростаючим тиском польської адміністрації на будь-які прояви самобутності українського життя. Негативно вплинув на соціально-економічне становище сільського населення неврожай 1924 року, повінь у 1925 р., а вслід за ними – податкові тягари і дорожчання найнеобхідніших товарів в господарстві, брак заробітків. Все це довело до того, що «наш селянин живе сьогодні в крайній нужді, з'їдаючи останки запасів поживи» [20].

Для швидшого подолання катастрофічного становища селян керівництво «Сільського господаря» розпочало реорганізацію низових структур за рахунок заснування нових гуртків товариства.

Завдяки такій цілеспрямованій послідовній праці лави «Сільського господаря» збільшувалися. Так, уже на початок січня 1930 р. колективними членами товариства були 16 окружних спілок і 800 кооперативів. Товариство об'єднувало також понад 900 гуртків і більш як 80 власних філій [21]. Вага і роль товариства зростали, чим були занепокоєні владні структури. Аби не допустити подальшого відновлення «Сільського господаря», в деяких місцевостях краю почали заманювати українських селян у різні польські фахово-економічні організації [22].

Для того, щоби ускладнити роботу товариства влада застосовувала різні заходи, зокрема відверте насильство та шантаж. Так, намагаючись протидіяти святкуванню 10-ї річниці з дня проголошення Західноукраїнської Народної Республіки, що українці все ж відзначили масовими демонстраціями, частина шовіністично налаштованої поль-

ської молоді, деякі дрібноміщанські та робітничі елементи з мовчазної згоди урядовців вчинили масовий погром українських культурно-освітніх та фахово-господарських інституцій. Цей погром увійшов в історію під назвою «атаки польської вулиці проти українського руху» [23].

Знаходила влада й інші шляхи, аби перешкодити відбудові гуртків «Сільського господаря». Наприклад, у березні 1930 р. Тернопільський воєводський уряд відмовився зареєструвати вдосконалений статут місцевого товариства «Сільський господар», оскільки не сприйняв положення, що дозволяло організовувати нові гуртки і секції товариства та, звісно, загальмовувало розбудову «Сільського господаря» [24].

Керівництво товариства наполягло на тому, щоб його представники увійшли до державної сільськогосподарської ради у Варшаві, до інших господарських установ воєводств і повітів, що дозволяло б активніше впливати на прийняття рішень щодо сільськогосподарських проблем краю, активізувати роботу з вирішення проблем соціально-економічного життя українських селян [25].

Визнаючи авторитет товариства в українському селі, у 1932 р. Міністерство сільського господарства Польщі нарешті затвердило план роботи «Сільського господаря», що автоматично означало дозвіл на діяльність. Через рік Львівська хліборобська палата визнала товариство «Сільський господар» організацією, головним завданням якої було «поліпшення сільськогосподарської продукції» через раціоналізацію і збільшення обсягів виробництва, стандартизацію та поліпшення якості продуктів [26].

Однак, визнання діяльності товариства польськими властями на загальнодержавному рівні не позначилося на його діяльності, в якій акцент робився на турботі про сільського трудівника. Зокрема, у 1933 р. товариство видало «Обіжник №14», адресований філіям «Сільського господаря», де було акцентовано увагу на бездарній політиці уряду, внаслідок якої сталося «велике розходження між цінами плодів села і промисловими товарами». Зазначалося, зокрема, що, наприклад, у порівнянні з 1927 р. «плоди ріллі подешевіли на 56%, молочна продукція на 52%, тваринницька – на 54 %. Однак подорожчали штучні добрива на 13%, хліборобські машини на 12%, нафта на 5%, сірники на 43%, сіль на 3%. Збільшилася оплата за навчання в школах і вищих навчальних закладах, які через високі ціни стали недоступними селянинові і перетворилися в монополію багатих. І в цей час подешевіла горілка і тютюн, щоб держава мала прибуток» [27].

У зв'язку з таким станом господарства «Сільський господар» вирішив у листопаді 1932 р. провести повітові наради «в справах теперішнього положення села» і, водночас, надіслав у низові структури проект резолюції, який пропонував обговорити. У ньому висувалася вимога до владних структур у питанні лібералізації господарської політики. Зокрема, пропонувалося знизити відсотки селянських боргів до 4% річних; накласти мораторій на оплату всіх боргів селян, витрачених на купівлю землі, інвентаря чи будівництва будинків на 10 років, причому починати сплачувати їх лише з третього року; на 50% знизити податки; примусово знизити ціни на промислові продукти тощо. У багатьох містах краю (Тернополі, Луцьку, Чорткові тощо) відбулися зібрання, учасники яких не лише підтримали цей проект, але й внесли до нього нові положення, спрямовані на поліпшення господарської політики в державі [28.]

Таким чином, 20-30-ті рр. XX ст. для селян Східної Галичини було далеко неоднозначними. Зокрема, селянам заборонялося купувати землю. Польська влада мала далекосяжні плани колонізувати галицькі українські землі. За цих умов виникла необхідність у поновленні роботи просвітньо-культурних та економічно-кооперативних інституцій. Однак, польська адміністрація не охоче йшла на співпрацю з українськими громадськими організаціями. Лише під тиском протестів українців вона змушена була піти на поступки, після чого почали діяти національні господарсько-фахові товариства, з яких найбільш плідно працював «Сільський господар», який упродовж 20-х рр. пережив ряд реорганізацій. Товариство працювало задля піднесення добробуту українського сільського населення, його культурного рівня.

Джерела та література

1. Bronikowski W. Drogi postępu chłopa polskiego. Warszawa, 1932. 264 s.
2. Павликовський Ю. Сучасне положення рільництва // Господарсько-кооперативний часопис. 1928. № 1. С. 1.
3. Творидло М. Де причини нашого господарського лихоліття // Сільський господар. 1926. № 1. С. 23.
4. Храпливий Є. Так працюємо для українського села. Праця товариства «Сільський господар» за січень-червень 1929 р. Львів: Накладом товариства «Сільський господар», 1930. 28 с.
5. Рева-Родіонова Л. Українське товариство «Сільський господар» (1899-1944 рр.). Історія. Досвід. Тернопіль: «Підручника & посібники», 2000. 368 с.
6. Танчин І. Український кооперативний рух у міжвоєнний період // Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нарис. Львів: Центр Європи. 1998. С. 298-304.
7. Bronikowski W. Drogi postępu... S. 55.
8. Скварко З. Земельна справа. Коломия, 1919. С. 52.
9. У боротьбі за визволення: зб. наук.-публіцистич. праць. Львів: Кн-журн. вид-во, 1957. С. 73.
10. Там само. С. 320.
11. Танчин І. Український кооперативний рух... С.296.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі – ЦДІАЛ України), ф. 302, оп. 1, спр. 94, арк. 2.
13. Павликовський Ю. Сучасне положення рільництва... С. 4.
14. ЦДІАЛ України, ф. 302, оп. 1, спр. 94, арк. 3.
15. Рева-Родіонова Л. Українське товариство «Сільський господар»... С. 123.
16. Наші завдання // Діло. 1938. 17 груд.
17. Звідомлення з діяльності Краєвого Союзу Господарського «Сільський господар» у Львові за час від 24 листопада 1924 до 30 листопада 1927 р. Львів, 1927. С. 15.
18. Рева-Родіонова Л. Українське товариство «Сільський господар»... С. 110.
19. Руїна і «Сільський господар» // Сільський світ. 1925. №3. С. 49-50.
20. Творидло М. Де причини нашого господарського лихоліття... С. 2.
21. Храпливий Є. Так працюємо для українського села... С. 13.
22. О.С. Каденюк, В.В. Сажко Підготовка фахівців аграрного сектора громадськими товариствами Східної Галичини (1922-1935 роки). // Історична пам'ять: науковий збірник. - Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка. - 2017. Випуск 36'2017. - С. 47-52.
23. Качор А. Українська кооперація в Західній Україні... С. 4.
24. ЦДІАЛ України, ф. 302, оп. 1, спр. 134, арк. 31.
25. ЦДІАЛ України, ф. 302, оп. 1, спр. 55, арк. 19.
26. ЦДІАЛ України, ф. 302, оп. 1, спр. 237, арк. 4.
27. ЦДІАЛ України, ф. 302, оп. 1, спр. 226, арк. 2.
28. Там само, арк. 5.